

²³ Ibid. Paragraph 178. – P. 184.

²⁴ Document UNA/RES/2345 (XXII)

²⁵ Ежегодник 1974 год, том I, 1260-е заседание, пункт 39. – С. 60–75.

²⁶ Ежегодник 1974 год, том II (Часть I). Документ A/9610/Rev. 1, глава III. UN Doc. A/CN.4/490/Add.5B.2. – С. 352–358.

²⁷ Проект статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння представлений в Офіційних звітах Генеральної Асамблеї, п'ятдесят шоста сесія, Доповнення № 10 (A/56/10).

²⁸ UN Document A/CN.4/490/Add.5, пункт 234. – P. 28–29.

²⁹ Official Records of the General Assembly. Fifty-fifth session. Supplement No. 10. A/55/10. Chapter IX. A. 1. Paragraph 729.

³⁰ Official Records of the General Assembly. Fifty-first session. Supplement No. 10. A/51/10. Annex II. – P. 133.

³¹ Report of the International Law Commission on the work of its forty-ninth session // Official Records of the General Assembly. Fifty-second session. Supplement No. 10. A/52/10. Paragraph 238. – P. 154; Report of the International Law Commission on the work of its fiftieth session // Official Records of the General Assembly. Fifty-third session. Supplement No. 10. A/53/10. Paragraph 553. – P. 219.

Резюме

Статтю присвячено висвітленню етапів розвитку та становлення норм і принципів інституту міжнародно-правової відповідальності міжнародних організацій. Розкрито історичну значущість подій та фактів, які передували прийняттю офіційного рішення КМП ООН щодо включення на її 52-й сесії в 2000 р. теми «Відповідальність міжнародних організацій» до своєї довгострокової програми роботи, та стали базисом для виокремлення існуючих положень відносно відповідальності міжнародних організацій у самостійний інститут.

Ключові слова: інститут відповідальності міжнародних організацій, Проект Статей про відповідальність міжнародних організацій, КМП ООН, етап, систематизація, процес кодифікації.

Резюме

В данной статье освещаются этапы становления и развития норм и принципов института международно-правовой ответственности международных организаций. Раскрывается историческое значение событий и фактов, которые предшествовали принятию КМП ООН на ее 52-й сессии в 2000 г., официального решения по включению в свою долгосрочную программу работы, и которые стали основой для обособленного развития существующих положений об ответственности международных организаций.

Ключевые слова: институт ответственности международных организаций, Проект Статей об ответственности международных организаций, КМП ООН, этап, систематизация, процесс кодификации.

Summary

The related article is dedicated to highlight stages of development and formation of norms and principles of international organizations' international responsibility. The article throws a light to facts and events that forewent the official decision concerning the inclusion of the topic of: «International organizations' responsibility» into a program of ILC's long-term work taken by ILC at its 52nd session in 2000 and that also laid down the basis for branching out the existing provisions in the field of international organizations' responsibility.

Key words: international organizations responsibility institute, ILC Draft Articles on International organizations' responsibility, ILC, stage, systematization, the process of codification.

Отримано 2.02.2011

О. М. ФЕДЕВИЧ

Олег Михайлович Федевич, здобувач Національної академії внутрішніх справ

МІЖНАРОДНА СПІВПРАЦЯ УКРАЇНИ В АСПЕКТІ ПОДОЛАННЯ НАСЛІДКІВ ЧОРНОБИЛЬСЬКОЇ КАТАСТРОФИ

Територія України, її населення, як і території та населення інших країн світу, на жаль, не забезпечені від ризику надзвичайних ситуацій природного й техногенного характеру, які можуть спричинити людські втрати й заподіяти значну матеріальну шкоду. Однією з таких надзвичайних ситуацій виявилася Чорнобильська катастрофа, що завдала збитків значного розміру як Україні, так й іншим державам. Відповідно до територіального поширення обсягів заподіяних збитків, кількості людей, життю і здоров'ю яких завдано шкоду, аварію на ЧАЕС 1986 р. можна класифікувати як надзвичайну ситуацію планетарного масштабу.

Для подолання усього переліку негативних наслідків, спричинених Чорнобильською катастрофою, буде не достатньо ресурсів лише однієї країни світу. Саме тому наша держава має шукати шляхи для результатив-

ної співпраці в напрямі ліквідації наслідків цієї катастрофи із зарубіжними державами, міжнародними організаціями, фондами тощо. Слід зауважити, що забезпечення ліквідації наслідків у надзвичайних ситуаціях має комплексний характер і поєднує норми різних галузей права (конституційного, адміністративного, кримінального, господарчого, фінансового тощо). Але відносини, які виникають під час здійснення виконавчо-розпорядчої та іншої діяльності щодо забезпечення ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, здебільшого регулюються адміністративно-правовими нормами¹.

Виходячи з цього, *актуальність* статті полягає в необхідності вдосконалення напрямів та механізму здійснення Україною міжнародної співпраці щодо подолання наслідків Чорнобильської катастрофи.

Метою дослідження є аналіз можливих варіантів подальшого розвитку міжнародної співпраці щодо подолання наслідків аварії на ЧАЕС, а також розгляд шляхів вдосконалення функцій, повноважень та процесу функціонування органів державної влади у цій сфері.

Аналізуючи *ступінь дослідженості* цього питання, варто звернутися до праць науковців, що розглядали окремі аспекти міжнародної співпраці України в сфері ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи: Н. П. Барановська, Н. Гутаревич, А. А. Кутиркін, Н. В. Солощенко, І. М. Твердохліб та ін. Водночас ці вчені практично оминули увагою можливі напрями поліпшення адміністративно-правового регулювання в даній сфері. На нашу думку, саме підвищення ефективності функціонування органів державної влади в цій сфері та виокремлення чіткого напрямку їх подальшої діяльності дасть змогу стверджувати про можливість ефективного розв'язання інших елементів цієї комплексної проблеми.

Проблема Чорнобиля відразу опинилася в центрі уваги міжнародних організацій, представників владних структур і громадськості різних держав світу. Унаслідок Чорнобильської катастрофи понад 3,5 млн жителів України одержали додаткові дози опромінення, серед яких 1,3 млн дітей. Саме тому в початковий період основну увагу було приділено наданню саме медичної допомоги з боку сторони міжнародних організацій та зарубіжних держав.

Зокрема, Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) у період з 19 по 25 червня 1989 р. направила в Україну групу експертів для розгляду можливості застосування норм радіаційного захисту населення, яке проживає в районах з підвищеним рівнем забруднення внаслідок аварії на ЧАЕС. Крім того ВООЗ започаткувала в Україні відповідну програму для протидії медичним наслідкам аварії на ЧАЕС.

Одна з найвідоміших в Україні – міжнародна програма «ЮНЕСКО – Чорнобиль», рішення про започаткування якої було прийнято на 135-й сесії виконавчої Ради ЮНЕСКО в жовтні 1990 р. У розробленій ЮНЕСКО програмі – десятки проєктів, що передбачають різні аспекти мінімізації наслідків чорнобильської катастрофи.

У рамках співробітництва з ООН у 1998 р. було проведено конференцію донорів міжвідомчої Програми міжнародної допомоги регіонам, що постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи. За результатами цієї зустрічі Україні виділено приблизно 1,3 млн доларів США для реалізації медичних проєктів.

Співпраця з Європейською Комісією в рамках програми «TACIS, ІнкоКопернікус» дала змогу Україні отримати в 1998 р. понад 3 млн єкю та налагодити на одному з українських підприємств виробництво ліків проти хвороб щитовидної залози. Західні експерти також залучаються до поліпшення системи поводження із «чорнобильськими» радіоактивними відходами, вивчення довготривалих медичних та радіологічних наслідків катастрофи².

На наступному етапі ліквідації наслідків аварії перед державою постало завдання стосовно підвищення рівня соціально-економічного забезпечення населення, що постраждало від наслідків аварії на ЧАЕС. Зокрема у складній ситуації опинилося багато родин, які були терміново евакуйовані із зон відчуження та безумовного (обов'язкового) відселення.

Особливе місце серед країн, що надали і продовжують надавати гуманітарну допомогу Україні, посідає Федеративна Республіка Німеччина. Основним завданням для ФРН було надання своєчасної допомоги чорнобильським сім'ям. Звичайно, така діяльність була б неможливою без допомоги благодійних організацій з Німеччини таких, як: «SOS-86. Діти Чорнобиля», «Червоний хрест», «Допомога Чорнобилю», «Активна допомога Україні». Завдяки цим організаціям у Німеччині лише протягом 1995–1996 рр. було оздоровлено близько 2 тис. осіб, а до України надійшло понад 100 вантажівок з гуманітарною допомогою.

На високу оцінку заслуговує діяльність Баварського Міністерства праці та соціального порядку, сім'ї, здоров'я, яке підтримувало тісні зв'язки зі спорідненими міністерствами і організаціями в Україні, виступало координатором гуманітарної допомоги. Зокрема, одним з результатів цієї діяльності було відкриття на базі першої дитячої клініки м. Києва реабілітаційного центру вартістю близько 2 млн німецьких марок. Велику соціально-гуманітарну підтримку Україні надавали Баварський Червоний Хрест, Німецький союз «Допомога Чорнобилю», об'єднання «Німецька допомога Україні», товариство «Мальтійська служба допомоги», «Товариство сприяння Сходу» та ін.

Експерти вважають, що 70 % усієї допомоги жертвам Чорнобиля надійшло саме з Німеччини. Більша частина допомоги для України надходила від неурядових організацій – громадських, молодіжних, церковних, екологічних. Благодійні організації Німеччини здійснювали будівництво селищ для переселенців, надсилали медикаменти для українських лікарень та продукти харчування для дитячих садочків, оплачували лікування. Нині екологічні групи з Німеччини фінансують альтернативні програми вимірювання рівня радіації. Мюнхенський інститут ім. О. Гута проводить серед населення України профілактичні обстеження щитовид-

ної залози в рамках боротьби з онкозахворюваннями цього органу.

Велику допомогу Україні у справі подолання наслідків Чорнобильської катастрофи надавали і надають громадські фонди Канади, зокрема створений наприкінці 1990 р. у м. Торонто фонд під назвою «Благодійна допомога Україні»³.

Усі зазначені програми адмініструвалися переважно міністерствами та відомствами соціального спрямування (Міністерство соціального захисту населення України, Координаційна рада з питань оздоровлення дітей та підлітків тощо). Отже, міжнародна співпраця на другому етапі подолання наслідків аварії на ЧАЕС мала характер гуманітарної допомоги. Адже на той час в Україні не було достатньо ресурсів, щоб забезпечити постраждалим сім'ям навіть мінімальний рівень соціально-економічного забезпечення.

Наразі ситуація з соціально-економічною ситуацією в Україні дещо стабілізується, тому увагу міжнародних організацій зосереджено на реалізації більш масштабних проектів.

Зокрема в Україні здійснюється реалізація програми ООН щодо відновлення і розвитку території постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи. Найактивнішу діяльність проводять у чотирьох найбільш постраждалих областях України (Київська, Житомирська, Чернігівська та Рівненська) для поліпшення умов життя і сприяння сталому розвитку людського потенціалу на цих територіях.

Програма відновлення і розвитку постраждалих територій внаслідок Чорнобильської катастрофи на кінець 2007 р. надала допомогу 174 постраждалим селам. Зокрема, було здійснено сприяння у формуванні партнерських зв'язків між державними та приватними організаціями, а також залучено фінансову підтримку для здійснення 169 проектів на місцевому рівні в галузі відновлення і розвитку загальною вартістю в 3,3 млн дол. США. Понад 200 тис. людей отримали прямі вигоди завдяки цим проектам, які, як правило, пов'язані з поліпшенням місцевого водопостачання, відновленням шкіл і медичних центрів, створенням молодіжних центрів і забезпеченням доступу до комп'ютерних та інтернет-технологій.

Крім того, в Україні ООН застосовує підхід, спрямований на розвиток окремих районів шляхом надання підтримки ініціативам громад на їх території, метою яких є поліпшення місцевої інфраструктури, водо і газопостачання, підвищення радіаційної безпеки на найбільш забруднених територіях⁴.

Таким чином акцент у процесі міжнародної співпраці щодо подолання наслідків аварії на ЧАЕС значно змістився в бік інфраструктурних проектів та більшого територіального охоплення виконуваних проектів. У такому разі необхідно розглянути шляхи вдосконалення адміністративно-правового статусу Державного департаменту – Адміністрації зони відчуження і зони безумовного (обов'язкового) відселення (Державне агентство України з управління зоною відчуження), що є урядовим органом державного управління у сфері ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи у зоні відчуження і зоні безумовного (обов'язкового) відселення. Крім того, саме цей орган влади організовує, координує і контролює діяльність підприємств, установ та організацій у зоні відчуження і зоні безумовного (обов'язкового) відселення за значним переліком напрямів діяльності⁵.

На жаль, наразі зазначеному суб'єкту владних повноважень не надано відповідних повноважень щодо участі в реалізації програм міжнародного співробітництва. В цьому полягає значний недолік його правового статусу, адже таким чином втрачається можливість використання потенціалу міжнародних організацій та зарубіжних країн у цій сфері.

Варто звернути увагу на функціонування такого елемента діяльності ООН як реалізація Програми Розвитку (*United Nations Development Programme*). Основна концепція такої Програми полягає в тому, що найбільш доречним є застосування цілісного підходу «територіального розвитку», який спрямований на відновлення постраждалих територій за допомогою власних ресурсів за сприяння та консультування експертів ООН. Ця всесвітня організація прагне довести населенню той факт, що саме місцеві жителі відіграють ключову роль у відновленні забруднених територій⁶.

Вирішення проблем, пов'язаних з ліквідацією наслідків аварії на ЧАЕС, було винесено також на обговорення Генеральної Асамблеї ООН, яка проголосила 2006–2016 рр. десятиліттям реабілітації і стійкого розвитку постраждалих регіонів. У 2006 р. було прийнято резолюцію, яка ініціювала розробку Плану дій ООН щодо Чорнобиля до 2016 р., який покликаний забезпечити практичну основу для ефективного проведення реабілітації і стійкого розвитку регіонів, постраждалих від цієї катастрофи. 25 квітня 2008 р. було затверджено остаточну редакція цього документа.

До конкретних завдань ООН у зазначеному Плані дій відносяться:

- завершення радіологічного відновлення постраждалих населених пунктів;
- прийняття та реалізація в цільових країнах (Україна, Білорусія, Росія) диференційованих державних програм для кожної із зон забруднення;
- перетворення території навколо зруйнованого реактора на екологічно-безпечну систему, виведення з експлуатації функціонуючих енергоблоків, створення безпечної системи поводження з радіоактивними відходами;
- повернення основної частини забруднених земель за межами 30-кілометрової зони відчуження до економічної діяльності та поліпшення їх інфраструктури;
- досягнення консенсусу серед наукового співтовариства й екологічних організацій стосовно збирання, аналізу та інтерпретації спеціальної інформації;
- широке інформування громадськості та зацікавлених осіб щодо стану проведення ліквідаційних робіт;
- вдосконалення медичної допомоги для груп високого ризику («ліквідаторів», обслуговуючого персо-

налу ЧАЕС);

- поліпшення інвестиційного клімату для бізнесу, сприяння залученню інвестицій та розвитку приватного сектора в постраждалих районах;
- стимулювання економічного зростання постраждалих регіонів та сприяння створенню нових робочих місць і підвищення доходів місцевого населення;
- сприяння відновленню інфраструктури у постраждалих районах, зниження рівня апатії і залежності, підтримка ініціативних начал у розв'язанні місцевих проблем;
- продовження роботи з мобілізації ресурсів для ліквідації наслідків катастрофи на Чорнобильській АЕС⁷.

Перелічені вище завдання ООН планує виконувати у співпраці з урядами найбільш постраждалих держав для підвищення їх ефективності. У цьому разі ще раз варто звернути увагу на правовий статус Адміністрації зони відчуження (Державного агентства України з управління зоною відчуження), до компетенції якої належить виконання значної частини з наведених вище завдань. Одним із основних принципів ООН щодо реалізації Плану дій стосовно Чорнобиля до 2016 р. є можливою мірою максимально-ефективне використання обмежених ресурсів та уникнення дублювання зусиль на національному та регіональному рівнях.

Виходячи з цього, активна співпраця названого органу державної влади в межах реалізації проектів ООН з ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС видається необхідною запорукою для їх належного виконання. На жаль, чинне наразі Положення⁸ надає Адміністрації зони відчуження лише право участі у підготовці проектів міжнародних договорів. На нашу думку, такого обсягу повноважень явно недостатньо для ефективної взаємодії з представниками міжнародних організацій (у тому числі й ООН), які проводять активну діяльність з протидії наслідкам Чорнобильської катастрофи.

Таким чином, проаналізувавши найбільш значущі напрями здійснення міжнародної співпраці України в сфері ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС, можна стверджувати, що така взаємодія із зарубіжними державами та неурядовими організаціями почалася одразу після надзвичайної ситуації техногенного характеру. На первинних етапах мінімізації наслідків аварії основну увагу приділялося заходам медичного характеру. В подальшому акцент міжнародної взаємодії дещо змістився в бік соціально-економічної підтримки зарубіжних держав. Нині співпраця здійснюється в напрямі втілення інфраструктурних проектів, які вже спрямовані на відновлення постраждалих територій та повернення їх до використання.

Водночас адміністративно-правове регулювання в цій сфері здійснюється неналежним чином. Слід враховувати, що реалізація більшості міжнародних проектів має місце саме на території зон відчуження та безумовного (обов'язкового) відселення, де функціонує спеціальний орган державної влади, що здійснює державну політику щодо ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС на цій території. На жаль, його правовий статус не відповідає тим вимогам, що постають у процесі міжнародного співробітництва. Міжнародні організації спрямовують величезні ресурси на допомогу постраждалим регіонам, а їх використання не може бути ефективно здійснене через перепони адміністративно-правового характеру. Саме тому, одним з найважливіших елементів розвитку міжнародного співробітництва України щодо подолання наслідків Чорнобильської катастрофи є вдосконалення власної системи адміністративно-правового регулювання в даній сфері шляхом надання спеціальному органу державної влади в межах зон відчуження та безумовного (обов'язкового) відселення повноважень для його повноцінної участі в діяльності неурядових організацій та зарубіжних країн.

¹Адміністративне право України: [підруч.] / Ю. П. Битяк, В. М. Парашук, О. М. Дьяченко та ін. [за ред. Ю. П. Битяка]. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – 544 с. – С. 509.

²Солошенко В. В. Міжнародна медична допомога населенню України, яке потерпіло внаслідок Чорнобильської катастрофи // Сторінки історії: збірник наукових праць / Нац. техн. університет України «КПІ». – К., 2002. – Вип. 16. – С. 81.

³Солошенко Н. В. Міжнародна гуманітарна допомога населенню України, яке потерпіло від Чорнобильської катастрофи // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2002. – С. 44–45.

⁴Оптимизация международных усилий по изучению, смягчению и минимизации последствий чернобыльской катастрофы: Доклад Генерального секретаря от 01.09.2010 г. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N10/502/75/PDF/N1050275.pdf?OpenElement>

⁵Про Положення про державний департамент – Адміністрацію зони відчуження і зони безумовного (обов'язкового) відселення: Постанова Кабінету Міністрів України від 11.08.2000 № 1263 // Офіційний вісник України від 01.09.2000 – 2000 р., № 33. – С. 92. – Ст. 1410, код акту 16497/2000; Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи: Закон України від 27.02.1991 № 791а-ХІІ // Відомості Верховної Ради УРСР від 16.04.1991 – 1991 р. – № 16. – С. 198.

⁶Офіційний сайт Програми Розвитку ООН (United Nations Development Programme) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://chernobyl.undp.org/english/>

⁷UN Action Plan on Chernobyl to 2016 adopted on 25 April 2008 // Офіційний сайт ООН [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org/russian/ha/chernobyl/plan.html>

⁸Про Положення про державний департамент – Адміністрацію зони відчуження і зони безумовного (обов'язкового) відселення: Постанова Кабінету Міністрів України від 11.08.2000 № 1263 // Офіційний вісник України від 01.09.2000 – 2000 р., № 33. – С. 92. – Ст. 1410, код акту 16497/2000.

Резюме

Статтю присвячено розгляду міжнародної співпраці України в процесі ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС. Розглянуто та класифіковано основні етапи такої співпраці. Запропоновано шляхи підвищення ефективності взаємодії України з міжнародними організаціями та зарубіжними країнами щодо подолання наслідків Чорнобильської катастрофи.

Ключові слова: міжнародна співпраця, ООН, ліквідація наслідків Чорнобильської катастрофи, адміністративно-правове регулювання, зони відчуження та безумовного (обов'язкового) відселення.

Резюме

Статья посвящена рассмотрению международного сотрудничества Украины в процессе ликвидации последствий аварии на ЧАЭС. Рассмотрены и классифицированы основные этапы такого сотрудничества. Предложены пути повышения эффективности взаимодействия Украины с международными организациями и зарубежными странами по преодолению последствий Чернобыльской катастрофы.

Ключевые слова: международное сотрудничество, ООН, ликвидация последствий Чернобыльской катастрофы, административно-правовое регулирование, зоны отчуждения и безусловного (обязательного) отселения.

Summary

The article considers international cooperation of Ukraine in the aftermath of the disaster at the Chernobyl NPP. The author has examined and classified the main stages of such cooperation. Ways to improvement of the efficiency of interaction between Ukraine, international organizations and foreign countries to combat the effects of the Chernobyl disaster have been suggested.

Key words: international cooperation, the UN, Chernobyl disaster, the administrative and legal regulations, the Exclusion Zone, The Unconditional (Obligatory) Resettlement Zone.

Отримано 4.02.2011

В. В. БЕДЬ

Віктор Васильович Бедь, кандидат юридичних наук, професор, докторант Ужгородського національного університету

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ ЗАКРІПЛЕННЯ СВОБОДИ СОВІСТІ

Право на свободу совісті є одним із найдавніших визнаних міжнародною спільнотою прав людини. Його почали забезпечувати на міжнародному рівні ще з 1648 року, тобто від часу укладення Вестфальського миру¹. Завдяки підписанню цього документа було видозмінено давнє правило про те, що *cuius regio eius religio* («чия влада, того й релігія»), і вперше звернуто увагу на релігійні права. З того часу міжнародне законодавство про права людини фактично й почало робити перші несміливі кроки до захисту окремих релігійних груп та меншин. Це й не дивно, адже релігія та релігійна нетерпимість були і залишаються одними з головних причин конфліктів в історії людства².

Досліджуване питання були в різні часи предметом наукового дослідження ряду вчених філософів, істориків, юристів та ін. Серед них: М. В. Лубська, В. М. Малишко, Г. Л. Сергієнко, Л. В. Ярмол, В. М. Сорокун, І. Н. Вишнякова, М. А. Шибанова, С. Ю. Симорот, О. В. Шевелева та ін. Разом із тим, ними були досліджені лише окремі аспекти тематики. Саме тому, автор ставить собі за мету зробити спробу комплексного аналізу механізму міжнародного закріплення права особи на свободу совісті.

Переходячи до аналізу міжнародних стандартів у сфері свободи совісті, зазначимо, що джерела, в яких вони містяться природно поділяються на чотири категорії. Перша – це універсальні міжнародні акти, прийняті ООН. До другої та третьої належать документи регіонального характеру: акти, прийняті в рамках європейських міжнародних організацій (Рада Європи, ОБСЄ) та документи посталої на теренах колишнього СРСР Співдружності Незалежних Держав (СНД). Зрештою, четверту групу складають двосторонні міжнародні договори України, в яких є норми, присвячені свободі віросповідань.

Наведена класифікація визначає послідовність нашого аналізу. Тому, у статті проаналізуємо в першу чергу універсальні міжнародні акти. Як ми вже зазначали вище, універсальні норми в галузі прав людини містять договори та інші акти, прийняті в рамках ООН. Серед них найважливіші – Статут ООН, Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Декларація про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на підставі релігії або переконань. Причому цей перелік відбиває не лише хронологічний порядок прийняття названих актів, а й їх певну «еманацію» та розвиток: в кожному наступному договорі право на свободу совісті розкривається повніше, ніж в попередньому, але на підставі